

AZ ÚJABB AGRÁR MOZGALOM ÉS IRODALOM HAZÁNKBAN.

(Befejező közlemény.)

IX.

A kötöttségi viszonyok által létesült gazdasági és társadalmi helyzetet azonban nem szükség épp Angliában tanulmányoznunk; viszont nem kell épp Franciaországhoz vagy Belgiumhoz fordulnunk, hogy megint ennek teljes ellentétével: a szabad birtokrendszerrel találkozzunk. A német változatos birtokrendszer: a kötött és szabad birtok elég anyagot szolgáltat arra, hogy mindkettő előnyeit és hátrányait teljes mértékben tapasztalhassuk. És az észlelet elősegítésére kétségtelenül nagy szolgálatokat tett a „Verein für Socialpolitik“, midőn épp a parasztság, a bérlő és a munkásosztály, tehát a földbirtokosok zömét képző osztály sorsát tette tanulmányai tárgyává.

Kötött földbirtokkal, mint ezt Angliában láttuk és a mely ott a törvény ellenére és a köteles rész teljes hiányánál fogva alakult meg, Németországban, ha a nagy nemesi birtokokat kiveszszük, ma már nem találkozzunk. A kötött, eloszthatlan, adósságokkal nem terhelhető birtokok a német területnek csak csekély részét teszik. Az a kötöttség, a melyet nálunk gróf Andrássy és gróf Széchenyi, a parasztbirtokokra terveznek, Németországban e birtoknemekre nem létezik. Németország tulnyomó részében a tulajdonos saját földbirtokáról életében szabadon rendelkezhetik, azt tetszése szerint feldarabolhatja, eladósíthatja; a halál esetre való szabad rendelkezés azonban annyiban korlátolt, a mennyiben a köteles részt meg nem sértheti. A parasztbirtok Németország nagy részében még is kötöttnek mondható, a mennyiben a szokás azt tartja, hogy a birtok egy örökösre szálljon által, a többi örökösök pedig osztályrészükre kifizetessenek és a mennyiben a birtokosok tulméréven ragaszkodnak

birtokaik minden részéhez, és végre mert még itt-ott vannak a fel-
darabolást korlátozó vagy határozottan tiltó törvények, a melyek
majd birtok-minimumot, majd parcella minimumot állapítanak meg.

Az általános nézet azt tartja, hogy a legegészségesebb paraszt-
viszonyok Westfáliában vannak. Ha a földbirtokelosztást vesszük,
ez bátran is állitható. A „*Münsterland*“-ban a földbirtok mintegy
 $\frac{4}{5}$ -e parasztkézen van; az *arnsbergi* kormány kerületben csak 190
nemesi birtok létezik; ¹⁾ a *paderborni* kerületben a földbirtok mint-
egy fele parasztbirtok; a *minden-ravensbergi* kormánykerületben
is kevés a nemesi vagy lovagbirtok.

A parasztek által birt földekben a túlsúlyt a közép és
„zárt“ (*geschlossene*) parasztbirtok képezi. Vannak 3—400 hek-
tárnyi parasztbirtokok is. Törvényes korlát a birtok eladására, föl-
darabolására nincs; de nem létezik oly törvény sem, a mely a pa-
rasztot arra szorítaná, hogy birtokát csak egy örökösre hagyja. De
a westfáli paraszt mereven ragaszkodik földbirtokának minden ré-
szecskéjéhez és inkább egészen tönkre megy, mielőtt elszánná
magát arra, hogy földbirtokának valamely részétől megváljon. De e
merev ragaszkodás ősei birtokához okozza azt is, hogy a birtok-
összesítés vagy tagosítás nem tud lábra kapni. Ez előszeretettel folyo-
mánya az is, hogy a birtok rendesen egy örökösre száll által és a
többiek csak kiegészítést kapnak.

És most lássuk az eredményeket az adóssági és a népesedési
viszonyok körül.

A tartományban általában nagy szerepet játszik az uzsora.
Ez, miként az mindenütt tapasztalható, a hol tulajdonkép tökebö-
ség létezik, csak akkor áll be, midőn a birtokos már sehol sem kap
pénzt; de ez országban az uzsora igen gyakran a paraszt ostoba
fennhajázása folytán is divik; többet akarna mutatni a valónál.
Hogy elég későn jő a sor az uzsorára, mutatja a Münsterlandról
adott következő tudósítás: „A parasztek jelzáloghitelezői kiválólag
következők: 1) Az épületekre való tekintet nélkül a katasztrális
tisza jövedelem 15—22-szerese közt $4-4\frac{1}{2}\%$ mellett a kerületi
takarékpénztárak, alapítványok, egyházak és más nyilvános intéze-

¹⁾ Az átlagos területre nézve forrásunk felvilágosítást nem ad. Némi
következtetés vonható abból az adatból, hogy 150 hektárt meghaladó
birtok 344 létezett 1868-ban mintegy 420 hektár átlagos területtel.

tek és újabb időben nagy mérvben a westfáliai tartományi földhitelintézet (Landschaft der Provinz Westfalen). 2) Az épületeket is számbavéve a kataszteri tiszta jövedelem 30-szorosáig a fennnevezettek, a földhitelintézet kivételével, mely, az épületeknek számításán kívül hagyásával, csakis a 22-szeresig ad kölcsönöket, és tőkések $4\frac{1}{2}\%$ — 5% kamat mellett. 3) Ezen túl 5% és még nagyobb kamattal jönnek az uzsorások és névszerint zsidók.

A paderborni kerületről felhozza a tudósító, hogy az utolsó években a jelzálogterhek jelentékenyen növekedtek a rossz termések és a nagy kielégítések miatt, mit a testvéreknek fizetni kellett. A jelzálog-terhek e mintegy 44 négyszegmértföldnyi területen 45 millió márkára tétetnek. A jelzálog-hitelezők:

a takarékpénztárak mintegy	. . .	10	millió	márkával
a földhitelintézet	" . . .	3	"	"
más közalapok	" . . .	7	"	"
magánzók, névszerint zsidók mintegy	25	"	"	"

Minden-Ravensbergre nézve is konstatálva van, hogy az eladósodás az utolsó években nagy mértékben növekedett. A főbb hitelezők a takarékpénztárak, más közalapok, jómódu szomszédok, tőkések és városi kereskedők. „Az uzsorások körmei közé csak az ostoba, vagy rendetlen túleladósodott parasztok kerülnek, sajnos, egyes olyasok is, kik a fősulyt a hallgatagságra fektetik, melyet a professzionális pénzközvetítők és uzsorásoknál megtalálnak.“ Büszke az a veszfáli paraszt, szereti vagyonát és állását fitogtatni és ha pénzre szorul, nem a bankhoz fordul, hanem az uzsoráshoz, a kiről tudja, hogy nem fecseg. És a világ előtt meg mindig fitogtathatja, hogy neki nincs adóssága, birtoka teljesen tiszta és mocsoktalan. És az átvevő örökös olesón szokta a birtokot megkapni. Münsterlandról az a tudósítás, hogy a birtokátvevő a földbirtokért a leltár beszámításával a kataszteri tiszta jövedelem 20-szorosát fizeti. Az átvevő örökös a birtokért mintegy a fele árt fizeti, azon kívül ingyen kapja az épületeket és az egész leltárt. Paderbornban az átvevő örökös a birtok értékének felét kapja; az érték másik felében pedig a testvérekkel egyenlően osztozkodik.

Parasztbirtok szabad kézből eladásra nem igen kerül. Csak ha az már nagyon el van adósodva, cserél tulajdonosokat, mert ily alkalmal el is daraboltatik. Az ily darabkákért, épp mivel birtokvásárlásra ritkán kínálkozik alkalom, magas vételárakat szoktak fizetni.

A földműveléssel foglalkozó népesség nem szaporodik, sőt inkább fogy. A nép iparos területekre, városokba, sőt külföldre, főként Amerikába vándorol. Megtörténik ez annak daczára, hogy a házasságokat nagy gyermekáldás szokta kísérni, sőt a birtokosok munkás kezek hiányáról és a felőlis panaszoknak, hogy a napszám drágább lett. A birtokkötöttség az ifjabb vagy öregebb testvéreket vagy nőtlenségre, vagy kivándorlásra kényszeríti, a szerint a mint, a szokáshoz képest, a legöregebb vagy a legifjabb veszi át a birtokot. A birtok e mozdulatlansága tehát itt is népapadást szül, mint Angliában és okozza azt, hogy a fiatalabb erők, ha általában Amerikába nem vándorolnak, a városokba tolulnak, a hol elerkölestelenednek. Főként a kis bérlők és azok ivadékaik azok, kik az el- és kivándorlásra biratnak, mert nincs reményük, hogy maguknak egy kis birtokot szerezhessenek. ¹⁾ És a nagy birtok daczára divik az uzsora. A hol pedig az uzsora uralkodik, ott bajos is számitani földjavításokra.

Szászországban uralkodik azon birtokrendszer, a mely némileg megfelel gróf Széchényi eszméjének. Némileg, teljesen nem. Találkozunk itt kötött (geschlossene) és kötetlen (walzende) birtokokkal. — Az itt uralkodó birtokrendszer annyiban felel meg gróf Széchényi eszméjének, a mennyiben a szabad adás-vevés divik a kötött és kötetlen birtokokra egyaránt, a mely szabad adás-vevést a gróf úr sem kívánna korlátozni. ²⁾ Vajjon már magában az eldarabolás lehetetlenségében nem rejlik-e korlát az elidegenítés körül? ezt egyelőre nem vizsgáljuk.

Eltér azonban a szász birtokrendszer a gróf úr elveitől mindjárt abban, hogy míg szerinte a kötetlen (walzende) birtok, a mint eléri azon nagyságot, a melyet a minimum-törvény a feldarabolás ellen véd, rögtön e törvény hatálya alá esik, addig a szász rendszer szerint a régi és az újabban alkotott „walzende Gründe“-ok min-

¹⁾ Bäuerliche Zustände in Deutschland. II. Gutsbesitzer Winkelmann. Die gegenw. bäuerl. Verhältnisse in Westfalen.

²⁾ Birtokminimum és Homestead. 10. l. Ha a nemes gróf úr azt állítja, hogy a szabad eladás korlátozásáról nálunk senki sem szólt, akkor tévedésben van, mert a tesvérek elővásárlási joga magában véve nagy korlát az eladás körül. Ezt pedig Andrássy gróf úr határozottan kitüzi programmjában.

dig feldarabolhatók, a minimum-törvény rendelkezése alá soha sem esnek. A szász törvény szerint tehát mindig voltak, vannak és lesznek oly birtokok, melyek „arra valók, hogy az, aki szorgalom és munkásság által egy kis vagyonkára tesz szert, képes legyen kicsinyenként, ugy szólván holdanként megszédni magát,“ sőt a szász törvény gondoskodott arról is, hogy ezek bizonyos mértékig nagyobb birtokok megkisebbitése által szaporodjanak. A gróf úr terve szerint e „walzende Gründe“-ok folytonosan apadni fognának és beállhatna egy idő, a midőn ilyenek egyáltalán találhatók sem volnának.

A szász 1843. november 30-iki szétdarabolási törvény rendeli, hogy a lovag-birtokok és a falusi határookban fekvő addiglan zárt vagy kötött, szét nem darabolható parasztbirtok ezutánra is zárt birtokok maradjanak és ezekből csak egy-harmad, számítva ezt a törvény kihirdetése idejében az összirtokra kirótt adóegységek alapján, legyen ledarabolható. Ez eldarabolási tilalom alól azonban felmentést adhatnak az „amtshauptmannschaftok bezirksausschüsse“-i oly esetekben, midőn az egy-harmadot meghaladó ledarabolás ipartelepek vagy lakházak építése, kereskedelmi kertészet vagy nyilvános czélok miatt igényeltetik, nemkülönben akkor, a mikor a közös felosztása vagy szőlők feldarabolása czéloztatik.¹⁾

Kapcsolatban kell hozni ezzel egy más törvényt, t. i. az 1845. november 6-ikit, a mely megint a zárt birtok kiterjesztését más-szintén zárt birtokok hozzákapcsolása által tiltja. — A mig tehát a szász törvény egyrészt gondoskodni akar a birtok szétforgácsolásának megakadályozásáról, addig más irányban a birtok összehalmozásnak is utját állja.

Ime megint egy lényeges eltérés a szász és a gróf által czélba vett birtokrendszer közt. A gróf úr elvei szerint még részek se volnának elválaszthatók a parasztbirtoktól, esetleg a középbirtoktól sem. A nagy és terjedelmes birtok, eltekintve a divatos hitbizománytól, megvédi önmagát. Beállhatna tehát egy kor, a melyben Magyarország minden birtoka kötött, a forgalomból teljesen kizárva volna.

Az eldarabolás lehetetlenségénél fogva a birtok Szászországban csak egy örökösre száll által. De az örökségben az egyenlő osz-

¹⁾ Bäuerl. Zustände in Deutschland. II. k. K. v. Langsdorff. Die bäuerl. Verhältnisse im Königreich Sachsen. — Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények 8. köt. II. f. 1872. Dobner Rudolf. A mezőgazdaság Szászországban.

tály elve uralkodik; a birtokot átvevő örökös csak annyiban részesül előnyben, a mennyiben a birtokot némileg olcsóbban veszi meg. Az egyenlő osztálylyal összefüggésben áll az, hogy a birtokot oly testvér szokta átvenni, kinek a gazdaságra különös hajlama van, vagy olyan, ki gazdag házasság által képessé lett a testvérek kifizetésére. A hol ez utóbbi eset be nem következik, a birtok vagy a banktól törlesztésre felvett kölcsönökkel, vagy az osztályrészekkel szokott megterhelteni vagy elő áll az az eset, hogy az örökösök a birtokot eladják, hogy az osztályt maguk közt megejthessék. — Gróf Andrassy javaslata szerint a birtok, örökösödés folytán, csak egy kézbe menne által. A birtoköröklő az osztályban is előnyben részesíttetnék, de adósságtételre se kényszeríttetnék, hisz csak az örökös-társ elhalálkozásáig tartó járadék fizetésére volna kényszerítve. Mig Szászországban az egyenlő osztály arra visz, hogy örökösödés esetében az egy kézbe levő különféle birtokok, többek kezére megy által; addig nálunk, hol az örökség csak járadékokban fogna fizetettetni, a birtokösszehalmozást mi sem gátolná.

És már most lássuk a viszonyokat, a melyek Szászországban a földbirtok és ennek birtokosai és művelői körül uralkodnak.

A földbirtok felosztására nézve átlag szerencsés viszonyok léteznek. A közép birtokra esik a birtokok és a terület túlnyomó része. Igazolással csak a végsommákat kívánjuk felhozni az 1853-ik évi összeállításból. Eszerint a birtokok száma következőleg alakult:

kis birtokok	3— 10 ackerrel ¹⁾	36.67%
közép birtokok	10—100 „	60.97 „
nagy birtok	100 ackerren felül	2.36 „

A területet véve alapul, a birtokfelosztásnak következő képét nyerjük:

3— 10 ackernyi birtokokösszterülete	147.907 acker	= 7.24%
10—100 „ „ „	1400.554 „	= 68.61 „
100 ackert meghaladó „ „	492.933 „	= 24.15 „

E szerencsés alakulást az újabb adatok is igazolják. Egyet tartozunk azonban kiemelni, hogy a nagyobb birtokok főként a termékenyebb, a mezőgazdaságra alkalmasabb lapályokban fekszenek, míg a hegyvidékeken inkább a kisebb birtok uralkodik. E birtokokon a belterjes mivélés honol, mint ez könnyen el is gondolható, mivel

¹⁾ 1 Acker = 1.04 katasztralis hold.

Szászországban már az nagy birtokot képez, a mit mi, fogalmaink, művelés módunk alapján, a kis középbirtok közzé veszünk.

A földbirtok-adósságok növekednek; növekednek a földbirtok árakkal arányosan. 1881-re a földbirtokot terhelő adósságokat 733, illetve 830 millió márkára becsülték. Az utolsó években a földbirtokra vezetett árverések is szaporodtak. Mig az 1858/63-iki évek átlagai szerint egy évben 62 birtok 822,807 márka értékben került árverés alá, addig az 1877/79-iki évek átlaga szerint az egy évben elárverezett birtokok száma 174-et tett 3.462,253 márka értékben. A kényszereladások különösen a lovagbirtokban emelkedtek aránytalanul. Mig az 1858/63. években összesen csak 3 lovagbirtok került kényszereladás alá, addig az 1877/79-ben e sors 10 lovagbirtokot ért. A lovagbirtokok után az emelkedő arányban a kerti birtokok, ez után a parcella-birtokok jönnek; és ha a városi birtokoktól eltekin-tünk, a legkisebb emelkedést a parasztbirtokoknál látjuk. Az emel- kedés utóbb nevezettekben csak 57.12^o/_o-ot tesz, mig a lovagbirtok- nál 552.96^o/_o-ra megyen.

És az adósságok emelkedését okozták az örökségi osztályok, a hátrálékos vételárak; sok esetben a földjavítások.

A vételárak aránytalanul növekedtek. Főként áll ez a kötetlen birtokokról, a melyek *spekulatio* tárgyát képezik; nagyobb áremelke- dés mutatkozik a parasztbirtoknál, melyek oly árakat értek el, hogy már e miatt is ki van zárva azok összevásárlása nagyobb birtokok alakítására; de az áremelkedés kiterjedt a lovagbirtokokra is, melyeket újabb időben a városi urak (bankárok, könyvkiadók) nagy áron szoktak összevásárolni.

A munkások sorsa, mond a tudósító, nem rossz. Az munkás aratás idejében július—szeptember havakban 2 márkát, de 2 márka 50 fillért is megkeres. A munkás többnyire maga bir egy kis házi- kót vagy a birtokos házában lakik csekély bér mellett. Sok nap- számos a nagy birtokon, a belterjes művelés folytán, állandóan szá- mithat munkára. Ilyen munkások egy kis burgonyaföldet is szoktak kapni. A mezőgazdasággal foglalkozó népszám, ha nem is apad, de nem is emelkedik. És e viszony áll annak daczára, hogy a falusi népesség általában nagy kort szokott elérni, nagy gyermekbőség uralkodik és a gyermekhalandóság átlag csekély. És a tudósító Langsdorf ezt a földbirtok oszthatlanságára vezeti vissza. És joggal! Az emelkedő áramlat nagyon meg van nehezítve. Aránylag kevés

az a terület, a melyet darabonként tudna a napszámos megvenni és bizonyos határon a darabonként való összevásárlás, birtokszaporítás lehetősége meg is szűnik vagy beáll a nagy adósságokba merülés. És a kis parcellák aránylag igen drágák, a munkabérek pedig nem nagyok. — Az emelkedő folyamat tehát nagyon is meg van nehezítve, nehogy azt mondjuk megakasztva.

A birtokmegkötöttség és ez által okozott egy fokon maradása a mezőgazdasági népességnek Szászországban nem oly rendkívüli baj. Nagy és elterjedt ipar létezik ez országban és a szaporodó népesség elegendő foglalkozást talál a mezőgazdaságon kívül is. És ha ez országban a népszám gyarapodása némileg akadályoztatik is, nem mondható ez valami nagy szerencsétlenségnek. E királyságban egy négyszegkilométerre 198 lakos esik, tehát több mint négyszer annyi mint mi nálunk, lévén hazánkban az egy kilométerre eső népszám 48.9.

A kötöttség eredményeként kapjuk az apadó vagy maradó népszámot, a szaporodó adósságokat. A kötöttség a népet a városokba, az ipartelepekre vagy a kivándorlásra viszi. Mindenütt, a hol kötöttség uralkodik, uralkodik egyszersmind a proletárság. Társadalmilag roppant közönyös az, vajjon e proletariatus nem lordok vagy büszke, mozdulatlan, a korral haladni nem akaró parasztok vagy köznemesek okozzák-e? Annyi különbséget természetesen kénytelenek vagyunk elismerni, hogy ha a birtok paraszt kézben van, valamivel kevesebb lesz a proletariatus, minthogy ily esetekben a birtokosok száma okvetlenül nagyobb.

X.

A napjainkban sokat emlegetett, sokat dicsért amerikai homestead and exemption laws (onthont mentesítő törvények) a német közgazdák figyelmét már régebben magukra vonták. Helferich „Studien über württembergische Agrarverhältnisse¹⁾“ című 1853-ban közzétett értekezéseiben utal rájuk! Meghonosításukat Württembergben az okból nem tanácsolja, mivel a kis parasztot a hiteltől teljesen megfosztanák és ezzel megvonatnék tőle a lehetőség magán kisebb zavarokban segíteni, de egyuttal akadályoztatnék birtokának

¹⁾ Tübingeni Zeitschrift 1853. 441.

szerzés által gyarapításában. A régiebb irodalomban azonban tudunkkal, azok nem hagytak mélyebb nyomokat.

Az újabb német irodalom bővebben foglalkozik e törvényekkel; de nézetünk szerint nem kielégítő módon. E törvényeket nem lehet felfognunk pusztán mint olyanokat, a melyek bizonyos összegű vagyont vagy vagyonrészeket a végrehajtás alól mentesítenek, hanem tekintetbe kell vennünk azt, hogy ezekben szerepet játszik egy másik tényező is: az elidegenítés bizonyos mérvű korlátozása. A birtokos az otthont a férj neje beleegyezése és hozzájárulása nélkül sem el nem adhatja, sem jelzáloggal nem terhelheti.¹⁾ E rendelkezés eléggé igazolja, hogy e törvények más intézményekkel kapcsolatosak és ezek nélkül meg sem érthetők. A német irodalomnak pedig e tekintetben épp az a hiánya, hogy ki nem mutatja, mily összefüggés van a családjog, az örökösödési jog, más polgárjogi vagy törvénykezési intézmények és e törvények közt. Ifu grófjaink utitársa némileg utal arra, de az összefüggést nem fejt ki teljesen. Az intézmény lényegéről, tehát segélyévelis, csak hiányos fogalmat alkothatunk. További hiány az, hogy a homestead and exemption lawsban foglalt intézmények keletkezési okára és fejlődésére nézve sem kapunk teljesen kielégítő felvilágosításokat. S őszintén megvalljuk, mivel ily hiányos irodalommal rendelkezünk, amerikai könyvek meg alig állanak rendelkezésünkre, az intézménnyel teljesen tisztában ma sem vagyunk.

Andrássy gróf szerint a homestead törvények oly felfogásból eredtek volna, „hogy a földbirtok bizonyos terjedelme is oly számnak tekintendő, melyre a földművelőnek okvetlenül szüksége van s mely adósságok miatti lefoglalás alól szintén mentesítendő.“ E szerint tehát az ingóságoknak végrehajtás alól mentesítése megelőzte volna a földbirtokra: tulajdonkép a lakhelyre vonatkozó mentességeket. Ebből természetesen folyik, hogy a lakhely és földbirtokmentesítése valamely új intézmény az adósok érdekében, a mely a régi amerikai jogban nem gyökeredzik; hogy e törvények hatálya előtt a lakhelyet és földbirtokot végrehajtásilag eladni lehetett, és ennek korlátozására hozattak az exemption törvények.

És ez okot és fejlődésmenetet adja körülbelől dr. Rudolf Meyer

¹⁾ Gróf Andrássy: Jowa állam homestead törvénye: 1990. és 1993. §§. i. d. munka 41 l.

is e mentesítő törvényeknek, bár maga idézi Seymour D. Thompson kommentárját, a mely pedig e törvények keletkezését és fejlődését egész más színben tünteti fel. ¹⁾

Előre bocsátván azt, hogy a common law szerint a hitelezőnek nem volt joga az adós földbirtokát eladni, — így folytatja Thompson Meyer úr által is idézett előadását:

„Az első törvény, a mely megtámadta az adós földbirtokjogait I. Eduard, 13. törvényének 18. fejezete. Ez a sherifnek megadta a jogot, hogy nyert ítélet és végrehajtás után, a hitelezőnek átadja az adós összes ingóit (kivéve az ökröket és az igásállatokat) és földbirtokának felét, hogy azt a hitelező birtokolhassa és használhassa mindaddig, míg járadékából és jövedelméből az adósság teljesen kifizettetett vagy míg az alperesnek joga arra megszűnt. Egy másik ugyanazon évben hozott törvény, a mely kereskedelmi törvény — de Mercatoribus — név alatt ismeretes, előirt egy módot, a mely mellett az adós összes ingatlana (land) elzálogosíthatott; de ennek határa *csakis a kereskedők közt* fennforgó adósságokra korlátoltatott. Ugyanezen jogot biztosítja III. Euard 27. 9. fejezete, ebben csak a személyre nézve történt módosítás, kinél a felek az adósság elismerése és a fizetési határidő kitűzése végett megjelenni tartoztak. Az előbbi szerint a megjelenés történhetett a polgárság főnökénél; és ezért neveztetett az kereskedelmi törvénynek (statute merchans); a mi az utóbbit illeti, a megjelenés történhetett a vásári felügyelőnél, és ezért vásári törvénynek is neveztetett. — E jog később a királyság összes alattvalóira kiterjesztetett VIII. Henrik 23. 6. fejezetével „a vásári törvény szerint való elismerés“ neve alatt. E törvények feljogosították a hitelezőt, miszerint adósát az illető tisztviselőnél való megjelenésre felhívja, hogy adósságát beismerje és tartozásának kifizetésére határidőt tűzzön. S a midőn a fizetési határidő eljött és az adós nem fizetett, a hitelező jogot nyert arra, hogy az „extent“ czimen ismeretes eljárás mellett az adós földbirtokát birtokba vehesse és mindaddig birtokolja, míg a járadékok, jövedelmek és hasznok a követelést teljesen nem fedezték. De az ezen törvény alá nem eső esetekben a hitelező kényszerítve volt arra, hogy követelésére a törvény rendes útján ítéletet kapjon és a végrehajtást csakis az adós ingóira kaphatta és csak

¹⁾ Dr. Rudolf Meyer : Heimstätten 464 l.

az ingóságok elégtelensége esetében, a mint láttuk, a földbirtok felére.“

„Más törvények a hitelezőt feljogosították, hogy a *capias ad satisfaciendum* irat mellett az adózt letartóztathassa és mindaddig fogva tarthassa, míg az adósság ki nem fizetett. Így észlelhettük azt a sajátságos látványosságot, hogy míg a köztörvény, feudalis politikai okokból, a honi föld birtolásában a nőt és gyermeket védte, a férj és apa teste örökön a fogházban senyvedhetett. *Későbbi törvények úgy Angliában mint az Egyesült-Államokban különféle megszorítások mellett az adós egész földbirtokát kitették a végrehajtásnak. És ez volt a törvényes álláspont a mai korig, a midón vagy törvények vagy alkotmányszabályok, vagy együttesen mindkettő a család feje birtokában levő lakhelyet (homestead) a legtöbb államban a kényszereladástól mentesnek jelentették ki.*“¹⁾

Tehát az idézett kommentár szerint a korlátlan birtokárverés az exemption törvények előtt sem létezett Amerikában. Sőt erős a gyanunk, bár annak alaposságáért kezességet vállalni nem akarunk, hogy birtokárverések általában nem léteztek, hanem a végrehajtás a földbirtok haszonélvezetére szorítkozott ép úgy, mint nálunk, mi-
kor még az ösiség uralkodott.

A fejlődést mi magunknak e kommentár után indulva körülbelől így képzeljük. A végrehajtási jog a földbirtok felének haszonélvezeti jogára szorítkozott, később kiterjedt az egész földbirtok haszonélvezetére némi korlátozásokkal. Végre uralkodóvá lett az elv, hogy a földbirtok végrehajtásilag eladható, kivéve a család lakhelyét: az otthont, a melynek úgy állaga mint jövedelmei úgy a foglalástól, vagyis zárlattól, valamint a végrehajtási eladástól mentesek.

E vélekedésünk ellen nem szól az sem, hogy az első ilyenmő törvény Texasban a földbirtokosok és a letelepedni akaró eladóso-
dottak védelmére alkottatott. A praktikus amerikai a tulajdonjog, mint puszta czim iránt, nem viselkedett bizonyynyal valami nagy előszeretettel és nem tudott avval a büszke gondolattal megtelni, hogy földbirtokának tulajdona ugyan az övé, hanem annak haszna a hitelezőé. És így könnyen történhetett az a reform, hogy a hite-

¹⁾ Thompson. A Treatise on Homestead and Exemption Laws. St. Louis 1878. 4. §. Az aláhuzott sorokat Meyer úr a fordításból kihagyja.

lezőnek nemcsak a hasonélvezetre adatott jog, hanem magára a tulajdonra is. A hitelező jogot nyert a birtok eladhatására; de csak annyiban, a mennyiben az nem érintette a család lakhelyét és az azt környező meghatározott területü földbirtokot. E lakhelytől és hozzá tartozó földterülettől azonban nemcsak a végrehajtási árverés tagadtatott meg a jövőre, hanem felmentetett még azon foglalás alól is, melynek eddiglen kitéve volt: a hasonélvezeti jog nem volt lefoglalható. A mentes terület ily módon a népszám szaporodásával és a művelődés haladásával apasztatott. Míg a mentes terület az 1839-iki évi texasi törvényben 350 acreban állapítottatott meg, mivel akkor a népszám mintegy 65,000-re ment, addig az 1882-iki törvény a mentes területet 200 acre-ra szorította, a mikoron már a népszám tetemesen gyarapodott. Texasnak népessége tett 1880-ban 1.591,749-et. Még ekkor is egy kilométerre csak 2.2 ember esett. Terület tehát volt elegendő és a minimumot meglehetősen nagyságban lehetett kimérni. Némely államban ugyanazonos volt a fejlődés, mint ezt Texasra láttuk. Más államokban az átmenet a régi rendről, a midőn csakis az ingatlan hasznát lehetett lefoglalni, az új rendre, a midőn az ingatlan tulajdona is végrehajtás alá esett, valószínűleg nem így történt. A műveltebb államokban az új rend a régi rendet talán minden átmenet nélkül vagy csak csekély, alig érezhető, az emberek emlékében el is mosódott átmenettel váltotta fel. — És ha feltevésünkben nem csalódunk, akkor ezt a törvényhozást igen bölcsnek kell tartanunk, mert a régit összekapcsolta az újjal; egyengette a tért a haladásra, egy jobb rend létesítésére.

Ha a történeti alakulás körül tévedésben volnánk is, s a törvények meghozatala nem is esett volna meg akkép, mint azt mi gondoljuk, annyi a kommentárból bizonyos, hogy az ingatlanokra a korlátlan áverési jog az exemption törvények előtt sem létezett. Ekkor is áll az, hogy ezek a törvények nem valami új intézményt alapítottak meg, hogy azok nem valamely új gazdasági elmélet folyományai, hanem folytatásai a már fennállott korlátolásoknak. Az irányt csak akkor volnánk képes teljesen megítélni, ha tudós kommentátorunk szives lett volna meg is mondani, hogy melyek voltak azon korlátok, a melyek az ingatlanok végrehajtása körül, a a mentesítő törvények meghozatala előtt, léteztek. Ekkor vált volna azután teljesen világossá, hogy e törvények a korlátokat szaporították avagy apasztották-e?

A mentesítő törvényekben tehát részünkről nem új intézményt, hanem jogi fejlődést látunk. Maradványa a feudális kornak és nézeteknek a földbirtok körül. Hogy Amerikában megmaradtak, sőt, hogy ott bizonyos szeretettel és lelkesültséggel ápolják őket, annak magyarázatát részünkről abban találjuk, hogy némi jogorvoslatot adnak ama lelketlen törvény ellenében, a mely a nő vagyonát, szerzeményét teljesen a férj vagyonának veszi, annak korlátlan rendelkezése alá bocsájtja. A férj gondolatlansága, tékozlása által nem csak a maga vagyonát, hanem neje vagyonát is elverheti, elpocsékolhatja. Ezt akadályozzák a homestead és exemption törvények.

E törvények a nő vagyoni jogai érdekében alkotvák. És hogy minél néptelenebb a vidék, annál nagyobb a homestead, annál nagyobb a gondoskodás a nő vagyoni függetlensége körül, ezt a tényt annak is volnánk hajlandók tulajdonítani, hogy az amerikai nő nem szeret farmerné lenni, nem szeret lakatlan, kietlen vidékekre férjhez menni. Minél több kedvezményt kell tehát adni a nőnek, hogy a pusztaságok megteljenek, benépesedjenek.

A homestead nem valamely családvagyon-európai fogalmak szerint, hanem egyszerű családi tűzhely, melynek árverezését nem azért korlátozza a törvény, hogy „a család fényét“ fenntartsa, azt örök birtokká tegye, hanem azért, mert a tűzhely alapítója tartási kötelezettségekkel bír. A tűzhely mentességét csak a családfő igényelheti, kinek tartási kötelezettségei vannak. A családfő elhunytával, ha özvegy avagy kiskorúak nem maradtak, a mentesség megszűnik és a homestead : a családi hajlék is szavatol az elhunyt minden adósságaiért. És e családi hajlékra nincs joga azon özvegynek, ki férjét kényszer nélkül elhagyta. Érdekes lesz erre nézve egy texasi ítéletre hivatkoznunk, a mennyiben ez némileg fényt is derít a homestead intézményre. „Ha általában létezik, kevés ország van olyan,“ szól az ítéleti indok „a melyben a törvény a nő jogait oly gondnal őrizi, mint nálunk; de ezek nem mennek oly messze, hogy őt állásával járó minden felelősség alól felmentsék és részére fenntartsák mind azon védelmeket és jogositványokat, a melyeket igényelhet, ha női kötelezettségeinek eleget tesz. A házasság, törvényeink szerint, a kölcsönös kötelezettségen alapszik; és a kötelezettségek e kölcsönössége teljesen figyelmen kívül hagyatnék, ha megengedtetnék neki, hogy önfejüségből, minden helyes ok nélkül évekre elmulasztja kötelezségeinek teljesítését. Ily körülmények közt, az el-

hagyott és elhanyagolt férj halála után, neki jogot adni arra, *hogy a hitelezők vagy gyermekei ellenében a könnyelműen elhagyott lakhelyet igényelhesse, absurdum volna, a melyet a törvény nem szentesíthet!*¹⁾“

A most idézett ítéletből is világos, hogy a homestead a nő vagyoni jogai érdekében van. Ezt a vagyont akarja óvni a férj pazarlása, könnyelműsége vagy balszerencséje ellen. De a mentesség megszűnik, a mint erről lemond az, a kinek érdekében az alkottatott. A legtöbb állam törvényei rendelik, hogy a lakhely a nő beleegyezésével, jelzáloggal terhelhető. A mentesség azonban igénybe nem vehető a lakhely vételára és oly adósságok ellenében, a melyek a lakhelyre tett beruházásokból eredtek és a mentesség megszűnik a közdókkal szemben. A homestead mentességét azonban családokra sem lehet felhasználni. Amerikai kereskedők próbálták azt, hogy bukásukat érezve, efféle mentes telkeket vásároltak és ezt a hitelezők elől elvonni akarták. De a bírák ez esetben az ilyeneket is bevonták a csődtömegbe.

Az amerikai bíró, ki oly fennen dicsérte hazájának a nők érdekében hozott törvényeit, bizonynyal nem ismerte hazánk törvényeit. Nálunk a nők érdekében, nincs homestead; dem nem is létezik oly törvény, a mely a nő vagyonát, a nő keresményét a férj vagyonának, keresményének deklarálná. A mi törvényeink szerint a nő vagyona és keresménye felett teljesen szabadon és korlátlanul rendelkezik. A nő vagyona, keresete és szerzeménye a férj adósságaiért le nem foglalható. A hozományi ingók, a mennyiben azok természetben léteznek, a nő által a hitelezők ellenében követelhetők. A hozományi készpénzre nézve, a mely a nő által a férjnek kezelésére adatott, csőd esetekben, a nő előbb az egyéb hitelezőkkel szemben elsőbbségi joggal birt, most ugyanazon jogokkal bir mint a többi hitelezők. A nőnek joga van hozományát a férj ingatlanaira bekebelezéssel biztosítani. A nő, a mennyiben nemnemesekről van szó, férjével közszerző. A házasság alatt szerzett vagyon fele a nőé, és ez a nőnek, illetve örököseinek a házasság felbontásával kiadandó. — Hozzájárulnak ehez az özvegyi jog, a nő öröklési joga. Mind oly tényezők ezek, a melyek valamely homesteadet a nő érdekében teljesen feleslegessé tesznek. — Nálunk az nem történhetik,

¹⁾ Thompson. id munka. 74. §.

hogy a férj a nő vagyonát, ennek beleegyezése nélkül, elpocsékolhassa, elverhesse akár mert könnyelmű és tékozló, akár mert igen merész vállalkozó. Nem történhetik az sem, hogy a gazdag polgár özvegye szegényen, elhagyatottan maradjon vissza. A mit férj és nő a házasság alatt szereznek, az közös.

Arra kívánunk még csak reflektálni, a mit gróf Andrassy az amerikai törvények indokául felhozott. Ez indok szerint „a földbirtok bizonyos terjedelme is szerszámnak volna tekintendő, a melyre a földművelőnek okvetlenül szüksége van,“ természetesen munkaerejének értékesítése céljából. Tudjuk, hogy hazánkban bizonyos nemű ingók a végrehajtástól mentesek humanitási és a munkaerő értékesíthetése szempontjából. Ha a mesterembernek legszükségesebb szerszámái le nem foglalhatók, miért ne volna a foglalás alól mentesíthető a földbirtok bizonyos része? — A földbirtok és a mesterember szerszáma közt lényeges a különbség. A földbirtok első sorban nem szerszám, munkaeszköz, nem ugyanazonos a kalapáccsal, a fejszével, a melyet a munkaerő a termelésnél annak hatályosabbá tételére felhasznál, a mely tehát a munkásnak csekély kis tőkét képezi. — A földbirtok rendeltetése nem az, hogy segélyével a munka hatályosabbá tétessék, és ezért nem szerszám vagy munkaeszköz, hanem feladata, hogy az embereknek élelmet és az iparos termelésre anyagot szolgáltatson. Már pedig azt tudjuk, hogy nálunk a föld magától nem terem meg sem élelmi czikkeket, sem iparos termelésre felhasználható anyagokat. Szükséges, hogy a föld ezek megtermésére munkaerő és tőke által, a melyben szerszámok is szerepelnek: az eke, az ásó, a kapa, kényszerítettessék. A földnek, hogy rendeltetésének megfeleljen, nemcsak munkaerőre, hanem egyszersmind tőkére is van szüksége. A földbirtok tehát nem szolgálhat szerszámmul, hanem igen is alkalmat ad a munkaerő értékesítésére. És a szerszám és a földbirtok közt az a lényeges különbség, hogy míg az előbbinek használata vagy nem használata társadalmi és gazdasági célból majdnem teljesen közömbös, addig a földbirtoknak míveletlen állapotban, paragon hagyása egyáltalán nem közömbös még mi nálunk sem, mert nekünk annak termésére, élelmezési szempontból, okvetlenül szükségünk van. Lemondhatunk a szerszám használatáról, de nem mondhatunk le a földbirtok használatáról. Sőt közgazdasági és társadalmi érdekekben még a földnek rossz, csekély mérvű kihasználását sem engedhetjük meg, mert az élelmi czikkek lététől és bő, elegendő

mennyiségben lététől függ nemünk fenntartása és szaporodása. Az emberi nem csak azon arányban állhat fenn s gyarapodhatik, a mely arányban állanak az élelmi czikkek rendelkezésére. Ez szabja meg az emberi nem szaporodásának véghatárát. Ez érdekből nem lehet még egy darabka földet sem a végrehajtás alól mentesíteni, mert egy darabka földet sem hagyhatunk oly ember kezében, ki annak művelésére tunya és rest, vagy a ki annak megművelésére a kellő tőkével nem rendelkezik.

XI.

Gróf Széchenyi Imre az „Amerikai Levelekben“ dicsérőleg emlékezik meg az ősiségről s sequestrumról, mint a földbirtokot védő intézményről. Másik értekezésében: „Birtokminimum és Homestead,“ azon eszme látszik keresztül csillogni, mintha a birtokdarabolás, birtokeladósítás, a birtokforgalom: az adás-vevés a francia forradalom eszméinek volna következménye. Csak két tény kellett volna a nemes grófnak szem előtt tartania, hogy tételei alaptalanságáról teljesen meggyőződjenek. Az egyik tény az, hogy az ősiség csak 1848-ban lett eltörölve, a másik az, hogy gróf Széchenyi István a nemesi birtokokra is szükségesnek tartotta a minimumot. Gróf Széchenyi István tehát a földbirtok korlátlan felosztását az ősiség fennállásának daczára, és annak eltörlése mellett hozta szóba. És ha a nemes gróf úr figyelemmel kíséri az ez indítvány körül keletkezett irodalmat, tapasztalhatta volna azt is, hogy a minimum indítvány ellen egyik leghatalmasabb érv volt, hogy ez az ország százados alkotmányát felforgatja.

A birtok feldarabolását, annak eladósítását és forgalmát nem a francia eszmék honosították meg nálunk, uralkodtak ezek, mondanók, ősidektől fogva, fennállottak az ősiség alatt, sőt a birtokfeldarabolás a nemesek közt határozottan kapcsolatos az ősiséggel. Ha az ősiség fennállása alatt aránylag kevesebb birtok került forgalomba, kevesebb, kivált módosabb nemes család pusztult el, ennek okát nem az ősiségben, hanem az akkori gazdasági viszonyokban és a szerzést korlátozó törvényekben kell keresnünk. 1844-ig a nemnemesosztály, melyhez a városi polgár is számítandó, mivel egyénileg a polgár szintén nem volt nemes ember, nemesi földbirtokot örökül, vagyis tulajdonul nem szerezhett. Az adás-vevés vagy örökvallás, mint a régi kifejezés tartja, nemesi birtokokra

csakis a nemesek osztályára volt korlátolva. A nemes ember birtokának művelésére vagy semmit, vagy csak igen keveset költött, rendelkezésére állottak az ingyenes munkák, a melyeket a jobbágyoknak kellett teljesíteniök. Előnye azonban nemcsak abban állott, hogy földbirtokának művelésére jóformán mit sem költött, és így földbirtokának hozadékát majdnem ingyen kapta, hanem abban is, hogy a jobbágyok az ingyen munkán kívül még határozott szolgáltatásokkal tartoztak, melyek jövedelmeit nagy mértékben emelték. És földbirtokának nagy jövedelmeivel szemben közterhei alig voltak. Adót a nemes nem fizetett. A francia háborúk megszűnte óta subsidiumokat sem adott, felkelési és banderium-tartási kötelezettsége csak a papiron volt meg. Személyes kiadásai: a vigasságok, a vendéglátások, a fényes paloták, a pazar és fényes öltözet, nagyok voltak. És ha ezek túlmentek a határon, a birtokos csak úgy elbukott, mint napjainkban. Nem történtek árverések, mint napjainkban, hanem bekövetkeztek az elzálogosítások, az ugynevezett ideiglenes adás-vevések, és a birói végrehajtások vagy zárlatok.

És hogy a nemes urak sok adósságba verték magukat, arra nézve nem kívánunk politikusra hivatkozni, hanem halljuk, mit mond e tekintetben a politikai napi eseményektől távol álló jogász: „A mi takarékos élethez szokott és inkább katonáskodó, mintsem kereskedő őseinknél és szakállas nagyapáinknál igen ritka és kevés nyomaira akadhatunk adósságoknak, és ha megesett is olykor, az adós, jó lélekkel eleget tévén, pörlekedésre alkalmat nem szolgáltatott; innen vagy az, hogy a Magyaroknak régi törvényeik, a tartozásoknak vagy adósságoknak lefizetéseikről, mint a holtak hallgatnak; a csalárd uzsoráskodást pedig csak a zsidókban bélyegzik; de minek utána a későbbi időkben egyrészt az a szűkmarku takarékoság költséges és tékozló fényüzéssé, másrészt pedig a felebaráti szeretet, az aranyak átkozott, kielégithetetlen éhségévé változott, *semmi dolog gyakortabb nem zaklatja, a mi Biráinkat és Törvényszékeinket, mint az adósságok; az uzsorásokat pedig az ismételt kemény törvények sem zabolázhatják meg.*“¹⁾

Az ösiség csak abban volt hasznos, vagy ha úgy tetszik káros, hogy az uzsorát mozdította elő. Sok más író mellőzve, ismét

¹⁾ Czövek István. Kelemen. Magyar hazai polgári magános törvényről irt tanítások. Pest, 1822.

csak a politikai élettől távol álló jogászra hivatkozunk. „Valljuk meg minden himezés nélkül,“ — mond Fogarassy János,¹⁾ — „hogy már a törvényes nagy kamat mellett is,²⁾ milyen nagy kamat egy jól rendezett országában sincs, és minden tiltó, büntető törvényeink ellenére is van-e száz közt egy birtokos nemes, a ki törvényes kamatra gazdasági javítása végett is pénzt kapna, mikor akarna? még pedig akárhonnán, akár bel-, akár külföldiektől? És miért? — Mert az ősiség áll ellent. És mégis nálunk már törvényesen is a legnagyobb kamatláb vagyon, földbirtokra még ezzel is fölötte ritkán kap valaki csak valamicskét is, a honnan csak vesztegetők vehetnek fel pénzt kölcsön, a legszebb része pedig az országnak, kivált a kisebb birtokok, műveletlenül hevernek, s milliókat veszít csak évenként is az egész? — A tőkepénzes másként ki nem meri adni pénzét, hanem iszonyu uzsoráskodás mellett, mert így a nyereség csábja még a bizonytalanságra is vetemíti.“

És a nemes földbirtokos kamatokban rendszerint 12^oo, 15^oo, 20^oo, sőt többet is fizetett, és ily roppant kamatra is csak ritkán kapott pénzt.³⁾ És a jobbágy? E szerencsétlen, kit a törvény különösen pártfogolt, ez sokszor 200^oo-ot is fizetett.⁴⁾

De azon család- és birtokmegtartó erőt, melyet a nemes gróf ur tulajdonit az ősiségnek, nemcsak Széchenyi István és az ő nyomdokain induló magyar államférfiak és közigazdák tagadták meg az ősiségtől, hanem már megtagadták ezt a 17-ik század végén élt törvényhozóink is.

„Tapasztalván a Főurak, hogy régi hatalmas nemzetségek is lassan elgyengülnek“ — mond Frank Ignác⁵⁾ — és ennek okát a többszörös osztózásban, részint az oktalan pazarlásban találván, mind a kettőnek elejét venni kívánták; és e végett a fejedelmek példájára úgy intézkedtek, hogy bizonyos javak a köztörvény alól kivéve osztály nélkül mindig csak egy örökös kezébe jussanak, és hogy azokat soha sem elidegeníteni, sem szertelenül terhelni ne lehessen. Más országokban ez régiebb szokás volt: és ugyanott keletkezett az efféle örökségek neve (perputum) *fidei commissum*; mely szó a ró-

¹⁾ Athenaeum, 1839. II. félév, 39. sz.

²⁾ A törvényes kamat 6^oo volt.

³⁾ Wildner. Reflexionen über die Wirkung der neuen Creditgesetze in Ungarn 1841. 8 l.

⁴⁾ Urbéri terhek megváltása 1842.

⁵⁾ A közigazság törvénye Magyarhonban. Buda, 1845: I. R. 461 l.

mai törvényből származik, de ottan mást jelent. Nálunk ezen intézkedés befogadtatott 1688-ban, akkor csak a Mágánások részére, de 1723-ban, a többi nemesekre is kiterjesztetett.“

Ebből az idézetből, melyet más régibb és újabb jogászok tanúságával támogathatunk, ¹⁾ is világos lesz az, hogy a földbirtokfeldarabolás és terhelés nem holmi francia forradalmi eszmék folyománya; hanem uralkodott már nálunk oly időben, a midőn a francia forradalmi eszméknek még csak hire sem volt. De ez bizonyítja továbbá azt is, hogy egy századdal a francia forradalom előtt törvényhozásunk a földbirtok e folyamatának megakadályozásán törekedett az idegen hitbizományi rendszer meghonosítása által.

Hogy a törvényhozás célját tévesztett, ez kétségtelen. Daczára annak, hogy minden mágnásnak és nemesnek adatott jog hitbizomány alkotására, több mint másfél század alatt (1687—1847-ig) hazánkban csak mintegy tiz hitbizományi birtok lett alapítva. ²⁾

És hogy a hitbizományi rendszer nálunk lábra nem kapott, hajlandók vagyunk annak tulajdonítani, hogy az magyar szellemmel, a melyben a jogegyenlőség oly mélyen be volt vésve, a százados szokásokkal homlokegyenest ellenkezett és tulajdonítjuk annak is, hogy a hitbizományokat megalapító törvény világosan kikötötte, hogy a hitbizomány alapítása a szerzett jogokra sérelmes nem lehet. És e szerzett jogok közé bizonynyal nemcsak a hitelezők jogait kell vennünk, hanem az ősiséget is. Az ősi birtokot hitbizományyá átalakítani nem lehetett, mert ez sérelmes lett volna a családnak, a nemzetség vagy más szóval az osztályos atyafiak jogaira. — Hitbizományi javakká a törvény értelmében csak szerzeményi javak alakíthatóak, mert ezek állottak a tulajdonos teljes és szabad rendelkezése alatt; ezek felett intézkedhetett élők közt teljesen korlátlanul, halálesetre pedig csak annyiban volt megszorítva, a mennyiben a szerzeményi javakból az ősiekből beállott fogyatko-

¹⁾ Csak Czövek Kelemen munkájából idézzük meg a következőt: „Látták tudniillik nagyapáink és azoknak az apjuk, hogy másutt a nagy familiák fényességeikben és méltóságaikban állandóan megmaradnak, a miéink ellenben a sok osztozkodás által csendesen alább szállanak és végre homályba borulván, elenyésznek. A Hitrebizott jószágok elintézésüknek szokását tehát, mely a külső Nemzeteknél már oly régtől fogva szép előmenetellel szokásban volt, a mi Magyarjaink maguk is bevették, stb.“

²⁾ Zalay Alajos. Néhány szó az ősiség sat. Pest, 1847. 70 l.

zás kipótolandó volt és a mennyiben, ha az ősiek a kiskoru gyermekek eltartására és nevelésére elégtelenek voltak, vagy ha ősiek általában nem léteztek, a kiskoru gyermekek nevelésére és tartására azokból egy részt kihatani kellett.

Röviden kívánunk csak megemlékezni azon korlátokról, amelyek a birtokokra nézve az ősiség alatt fennállottak. A földbirtok tulajdona a koronáé. A földesur tulajdonkép csak haszonélvező. A földbirtok haszonélvezete visszaszáll a koronára, magvaszakadás és hűtlenség esetén. Ennyiben a mi birtokjogunk teljesen ugyanazonos a hűbéri joggal. Az eltérés abban van, hogy míg a hűbéri jog szerint az említett hűbéruri jogoknál fogva a birtokot a családnak csak egy tagja birhatta és azt a hűbérur beleegyezése nélkül sem elidegeníteni, sem megterhelni nem volt szabad; addig nálunk a korona joga sem a birlalás, sem az elidegenítés, sem a terhelés körül akadályokat nem képezett, annyira nem, hogy például, ha az adomány pusztán csak a férfiágra szólt is, és így az adománylevél értelmében a birtokot csak a férfiág birhatta, az első szerzőnek mégis jogában állott akkép intézkedni, hogy azt a férfi- és nő-ág egyenlően birja. Természetes, hogy ez intézkedés a korona jogára annyiban nem volt befolyással, a mennyiben az említett esetben a férfiág kihaltával az adomány a koronára visszaszállt. Így az elidegenítések sem lehettek sérelmesek a korona jogaira, és az adománnyos magvaszakadtával a korona a birtokot visszavehette, de az elzálogosításokat a korona is tartozott respectálni, vagyis tartozott a birtokon fekvő terheket megfizetni. Némi korlátozás állott fenn az utolsó birtokosra tiszta vagy ingyenes adományok esetében.

Azon korlátokon kívül, amelyet a földbirtokra a közjogi intézmény : a korona tulajdonjoga képezett, mint korlát szerepelt a magánjogi intézmény : az ősiség. Ennek értelmében az ősi vagyon a nemzetség tulajdonát képezte. Ennek következményeként az ősit sem élők közt, sem halál esetre elidegeníteni, sem megterhelni nem volt szabad.

Az alapelv azonos az európai nyugoti államokban divott hűbér-fogalmakkal és ezzel kapcsolatos, ebből kifejlődött magánjogi vagy más szóval hitbizományi rendszerrel. A hitbizományi rendszer szerint a birtok a családé, a birlaló azonban egy. Az ősiség szerint is a családé vagy nemzetségé a birtok; de míg ott a birlaló egy : a család feje, addig az ősiségi rendszerben a birtokot az egész

család birja. Az ősiségi rendszerben a család megtarthatja a birtokot osztatlan állapotban, a midőn azonban a jövedelem az egész családnak, nem pedig a családnak csak egy tagjáé, vagy a család megosztódik. És ez osztályban — a mennyiben ősiekről van szó — uralkodik az alapelv, hogy a gyermekek fejenként, az unokák törzsenként osztozkodnak az elhunyt vagyonában. Az unokák a maguk részén megint egyenlően osztozkodnak. Fegyvert és hadi-készületet a fiuk kapják. Az apai házat a legkisebb fiu öröklí; de a férfi-testvéreknek a közösből ugyanoly ház és telek adandó. Ha ez nem tellenék és az apai ház megosztható nem volna, annak értéke esik osztály alá. — Az osztályba beszámítandók, a mit a gyermek még apja életében kikapott. Az ősiség szerint tehát divik az egyenlő osztály. És az osztály egyenlősége divik nemcsak a leszármazókra, hanem a távolabbi örökösökre is.

Az ősi vagyonra már több ízben említettük, hogy a felől végintézetet tenni nem lehet. Az ősi vagyon felől a végintézkedést az osztályos atyafiak bármelyike megtámadhatja. Az osztályos atyafiak alatt nem értendők pusztán az örökhagyó gyermekei, hanem annak minden vele vér- és jogközösségben lévő rokona. Még a legtávolabbi rokon is jogot tarthatott az örökségre és ezzel kapcsolatos osztályra, ha az örökösödés rende szerint a sor reá került. Még a legtávolabbi rokonnal vagy a rokonok egész seregével szemben sem élhetett az örökhagyó, akár örökösödést, akár osztályt korlátoló végrendelkezéssel, mert a megosztott ősi örökség a nemzetség tulajdona volt is, maradt is; és a gazdálkodás (a használás) rendjén kívül a jószágban semmiféle változás nem történt. Magok az osztozó atyafiak a felosztott egész örökségre nézve úgy maradtak, mint voltak, a tulajdonos nemzetség tagjai, tehát az egésznek társurái; és csak ha meghalnak, lesznek utánok majd mások, a kikre az örökség majd átszáll, mivel ezek is az első szerzőtől származnak, vagy attól, a ki az első szerzővel egyenlő igazságot nyert.“¹⁾

Természetes, hogy az ily törvény folytán roppant mód elapóztatott a birtok és történnhetett az, hogy „Nemes-Magasiban, Vas-megyében a kemenesi erdőnek a birtokos helységek közt történt felosztása után következett tagosztálykor az egész határ, mely ösz-

¹⁾ Frank. id. m. I. r. 503.

szesen 4,384 holdat tesz, 336 közbirtokos közt osztatott fel, kik közül egyetlen egy van, kinek birtoka 200 holdat meghalad, 100 holdat vagy azon felül birnak hatan, 50 holdtól 100-ig szintén hatan, 20—50-ig negyvenen, 10—20-ig negyvenen, 10 holdon alul pedig birnak 242-en. Fehérben, Czeczén, Sz.-Iványon, de különösen Tinódon annyira elterjedtek a földelaprózások, miszerint vannak — nem a beltelkekben, hol igen gyakoriak — de kint a távolabb fekvő dülökben 10, 30, 20, sőt 10 — mondd tiz négyszögölnyi birtokrészletek, melyeket birtokosaik, ha lehetséges, mivelés alatt tartanak s ez eset a *volt nemesi birtok közt van.*“ De másrészt tagadhatatlan tény az, hogy e nagy birtok-elaprózásokkal kapcsolatos volt a családi összetartozandóság, a családi kapocs érzete is. És az az élénk és nagy hazafiság forrását, a mely a magyar kebelében él és a mely e kis nemzetet itt Európa közepén annyi ellenséges elemek közt, annyi vész és vihar daczára, fenn és megtartani volt képes, nem kell-e nagy részben ama családi érzelmeknek felrónunk, a melyet az örökösödés rende is táplált?

Igaz! szegény, nyomorult volt ez a kis nemesség; az élet kelmeit és élveit alig ismerte; de magát ép úgy érezte „a szent korona tagjának,“ mint hazánk legnagyobb földbirtokosa és élénken érezte a kötelességeket, a melylyel a haza és a nemzet iránt tartozik. Nevelésének volt hibája, ha még magát a viszonyok változásával is beleképzelte ama régi korba, midőn az érdemeket csak a kardforgatás, a harcok zaja adta, ha a munkát, a becsületes munkát szégyennek tartotta, és inkább koplalt, éhezett, nyomorgott, semmint magát annak a szégyennek kitegye, hogy ősei földjének mivelésén kívül más munkához is lásson. Egyenlőnek érezte és tudta magát a mágnással, a közép nemessel, és látta, hogy ezek nem dolgoznak, ő is restellette a munkát, restellette a napszámhajárást, az iparos foglalkozást; hanem töltötte üres idejét úgy, mint a vele egyenrangúak, vadászattal, agarászattal vagy unalommal. Rabja volt az előítéleteknek s ez volt büne.

Az ősiség — ezzel már tisztában lehetünk — még nagyobb mértékben mozdította elő a földbirtok-feldarabolást, mint örökösödésünk mostani rendje, mely az ősiség megszűntével, a köteles rész intézményét honosította meg. Mostani örökösödési rendünk szerint az örökhagyó birtokát, ha úgy akarja, együtt tarthatja, csak gondoskodnia kell arról, hogy a köteles részre jogosítottak rövidséget

ne szenvedjenek. Az ősi birtokot osztály alá kellett bocsátani, ha csak az érdekeltek a közös használatban meg nem egyeztek. Az ősiség azon alapelve, hogy a vagyon a családnak, örökösödés esetében mindenkor nagy hatásvolt.

Az élők közt való elidegenítésben sem mellőztetett az alapelv, de már nem emelkedett annyira érvényre, mint ezt a halálesetre való elidegenítésben láttuk. A nemzetség beleegyezése nélkül, a régi magyar törvény szerint, az ingatlant elidegeníteni nem lehetett. Ennek kifolyása az atyafiak és szomszédok elővásárlási joga és a birtokos azon kötelezettsége, hogy az atyafiakat és szomszédokat e jog gyakorlására felhívja. És ez elővásárlási jog és megintési kötelezettség tette jó részben bizonytalanná az örökvallást, és okozta nem az elidegenítés mellőzését, hanem azt, hogy ez oly ár mellett történt, a mely a birtok értékének egyáltalán meg nem felelt. Mert ha a megintett a kitűzött határidőre nem jelentkezett és a vételárt le nem tette, sérelemről nem panaszkodhatott és ez alapon az elidegenítés érvénytelenítését nem kérhette.

Az elidegenítésre vonatkozólag az a szabály állott fenn, hogy ha az minden ok nélkül történt, érvényteleníthető volt; de ha az elidegenítés vagy örökvallás szükségből vagy a bíró által is helyesnek elismert okokból eredt, az érvényben maradt. Az érvénytelenítés azonban — és ezt kívánjuk kiemelni — csak a jószág visszaváltására, vagyis annak a fizetett vételár és a történt beruházások megtérítése mellett való visszavételére adott jogot. Az eladó részéről a rokonokon ejtett sérelem csakis úgy hozathatott helyre, ha a vevő teljes kárpótlást kapott.

De az örökvallásnál sokkal inkább divatozott az elzálogosítás — vagy a mint ezt jogászaink nevezni szokták — az ideiglenes adás-vevés. Annyival volt ez ügylet előnyösebb, mert kevesebb formalitásokkal volt összekötve és végeredményben mégis azt okozta, hogy a birtok a hitelező vagy ideiglenes vevő kezén maradt. Mert a kiváltás attól függött, hogy az illető jogosított erre képes is legyen.

Hogy az ősiség áthághatlan akadályt nem képezett a birtok elidegenítésében, és a birtokforgalmat korlátolta ugyan, de meg nem semmisítette, az e rövid vázlatból is, a melyet az ősiségről adtunk, teljesen világos. A szükségben az ősi birtokot egyáltalán el lehetett idegeníteni, meg volt ez engedve helyes okokból is, például beruházási célokra, más birtoknak jobb felszerelésére. És ezekben

rejlük, a mai szabad forgalomban is, a legtöbb jószágelidegenítés. Vagy végszükség kényszeríti a birtokost a birtokától való megváltásra vagy a józan okosság.

A pazarlásból vagy rossz akaratból származott elidegenítést sem akadályozhatta meg az ősiség. Mert az emberek találtak módot ennek kijátszására. „Először, mint láttuk,“ — mond Fogarassy az idézett helyen — „sokkal több summát irnak a kötlevéibe, mint a vételár; a vevő többnyire vagy pénzes, vagy gazdagabb birtokos és nagy ur lévén, úgy megterheli épületekkel a vett jószágot, hogy azt többé a tulajdonos család soha ki nem válthatja. *Ritka helység, a hol a nagybirtokos a kisebbek birtokának nagy részét már magához nem vette volna,* s ezek ismervén a magyar törvény által pártolt ősiséget, minden épületeket, melyekre saját jószágaik mellett is szükségük van, a vett jószágra tétetnek s így a kisbirtokosnak lehetlenné teszik a kiváltást, mert módjuk nincs, hogy a bele és reá tett építések is kifizethessék vagy ha van is módjuk, inkább új jószágot vesznek, mint olyan ősit, melynek jövedelme talán az épület fenntarthatására is kevés.“

Az ősiség uralma alatt, úgy mint napjainkban, a birtok fenntartó elem nem az intézményben, hanem a birtokos egyéniségében: szorgalmában, takarékoságában, helyes és czélszerű gazdálkodásában rejlett. A birtokos az ősiség alatt úgy elbukott, mint napjainkban, ha életmódjában pazar gazdaságvitelében hanyag avagy könnyelmű volt, avagy nagy csapások érték. Az igaz, hogy a családnak módjában volt a birtok-elidegenítést megakadályozni, illetve az elidegenített birtokot visszaváltani. De ehhez vagyoni tehetség kellett. És ezért ritka eset volt az, midőn egy elszegényedett család ősei birtokát ismét visszakaphatta.

XII.

A felmerült eszmék és javaslatok ismertetését befejeztük. Nem mulasztottuk el azokkal szemben álláspontunkat megjelölni és igyekeztünk, a mennyire tőlünk tellett és a mennyiben a nekünk adott tér engedte, azt indokolni is. A homestead, minimum és hitbizományi javaslatokkal szemben Láng Lajos ur említett két értekezésében ugyanazon álláspontot foglalja el, melyet mi. Széles körű elméleti ismeretekkel fejtette ki az okokat, a melyek miatt ez intéz-

ményeket ellenzi. Fejtegetéseinkben csak támogatni igyekeztünk az általa oly ékes nyelven kifejtett érveket.

Az eredményeket, melyekre tanulmányunk által jutottunk, némileg összegezni kívánjuk.

Elismerjük és teljesen megengedjük azt, hogy vannak társadalmi bajaink, a melyek a földbirtokot különösen érdeklik. Vajjon a földbirtoknak foszlányokra, picziny darabokra való feloszlása uralkodik-e nálunk vagy az ellenkező áramlat, ki volna képes megállapítani? Az a tény, hogy a földbirtokos népesség fogyott, s a további tény, hogy a kecskék száma nagy mérvben megapadt, s még a juhok is apadó folyamatot mutatnak és ép a közönségesebb fajú juhok apadtak meg aránytalanul, minket arra a következtetésre bír, hogy az utolsó években nálunk inkább a birtoktömörítés, semmint a birtokfoszladozás emelkedett érvényre. Nem a birtok végtelen parcellirozása képezheti aggodalmaink tárgyát, hanem az ellenkező túlzás: a végtelen összetömörítés. Ez nem zárja ki azt, hogy egyes vidékeken, különösen azokon, a melyeken a nagybirtok van túlsúlyban, a parcellirozás is gyarapodott. És bizonyára a parcellirozás az oly vidékeken is, a melyek népszámgyarapodással dicsekedhetnek is, a szaporodó népesség nem talált foglalkozást az iparban, kereskedelemben és a foglalkozás egyéb nemeiben.

A társadalmi bajok orvoslására azonban nem azon mód vezet, a mely birtokkötöttséget és szabadságot is egyszerre akar érvényre juttatni. Sőt ép ez volna a társadalmi bajok szülő oka. A birtokkötöttség és szabadság azon rendszere, a melyet gróf Andrássy és gróf Széchenyi javaslataiban láttunk, fogná a nálunk ugyis túlsúlyban levő nagy- és uradalmi birtokrendszert még jobban kifejteni. A birtok-eloszthatlanság eredményezné azt, hogy a vevők nem a munkás osztályokból kerülnének ki, hanem a nagyobb birtokos osztályokból. Vagy ha ezt akadályozni akarnók, törvényileg kellene megállapítani a parasztbirtokra nézve, hogy azt csak paraszt vehesse meg. És hogy ezt meg lehetővé tegyük, akkor gondoskodni kellene arról is, hogy a parasztnak ez módjában is álljon, e célra elegendő tőkével bírjanak. A tervezett állambanknak ily célokra is kellene hiteleket adnia. És ha az állam nem adna vagy nem adhatna, a megszorult birtokos kénytelen volna birtokán az értéknek meg nem felelő áron túladni. A kötött birtokra a törvény túlalacsony árakat kényszerítene, míg ép a kötetlen birtokot, a mely

a munkásosztálynak állana rendelkezésre, túl-drágítaná és tenné valódi foszlányokká.

Igy eredményezne e rendszer az egyéniség teljes elnyomása mellett proletariátust és pedig oly proletariátust, a mely sokkal veszélyesebb a külföldinél. Az örökségtől megfosztott gyermekek nem az iparos, a kereskedelmi pályára lépnének; hanem a tudományos pályákat keresnék fel, melyek pedig, hogy ma sem képesek felkentjeiknek megfelelő állást biztosítani, a mindennapi tapasztalás bizonyítja. Míg Angliában a parasztságot kiirtó törvények és ezekkel kapcsolatban az uralkodó birtokkötöttség a módosabb parasztokat bérlőkké, iparosokká és gyárosokká, a szegényebbeket pedig gyári munkásokká vagy koldusokká tették, mi nálunk szaporodna ugyan ez osztályokból a munkások és koldusok csapatja, de aligha gyarapodnának a vállalkozók. Az ipar és kereskedelem sem középosztályainkban, sem parasztjainkban nem részesült ama megbecsülésben, a mely a férfihoz, a szabad nemeshez egyedüli illő munkának: a mezőgazdaságot tartotta, ha már a szükség úgy hozta magával, hogy általában dolgozni kell.

És az ipar és kereskedelem kifejlődéséhez nemcsak munkás kezek, nemcsak napszámosok kivántatnak, hanem tőke is és mindenek felett vállalkozási szellem. De vajjon a tőke s vállalkozási szellem oly mérvben vannak-e nálunk kifejlődve, hogy magunkat elhatározhatnók arra, hogy e tőkének és vállalkozási szellemnek a birtokkötöttség által olcsó munkásokat szerezzünk?

Még ha meg volnánk arról győződve, hogy a magyar fajban azon vállalkozási merészség és hajlam, a mely az amerikai jellemzi, kifejlődnek, ez esetben és feltétel alatt még szószólói tudnánk lenni a homestead törvénynek. Mert csakugyan alig van valami, a mi a merész spekulációt jobban felébreszthetné és ingerelhetné a tudatnál, hogy a vagyon egy töredékét tisztességes és becsületes uton és módon meg lehet menteni és azzal ismét új életet kezdeni. Számíthatunk-e erre?

De a nemzet gondolkodásmódjának át kell alakulnia. Ha a magyar nemzet meg akarja állását tartani, a melyet eddig, immár ezred éven által, e haza földjén elfoglalt, akkor tért kell foglalnia minden foglalkozási ágban. Nagyon egyoldalunak tartjuk a nézetet, hogy a nemzetiség már meg van védve, ha a földbirtok magyar ké-

zen van. Akkor lesz az megvédve, sőt csak akkor fog az terjedni és teljes kifejlődésre jutni, ha sikerül békés uton magába olvasztania az e hazában élő minden népfajokat. És ez csak akkor fog sikerülni, ha minden téren, minden foglalkozási nemben érvényesíti a maga egyéniségét, szellemi fölényét.

Az egyéniség teljes kifejlődésre csak a szabadság mellett juthat, a midőn az egyén tudja és érezi, hogy sorsa, jövője egyedül és kizárólag tőle függ. Rajta áll a haladás, rajta áll a bukás. S részünkről nem vagyunk képesek elhinni azt, hogy a magyar faj, a mely képes volt szellemi túlsulya által, a melyet a mult századokban a harczok mezején tanusított, magát e haza földjén, annyi ellenséges viszonyok közt, fentartani, sőt a többi e honban élő népfajok felett az elsőbbséget megtartani és magának biztosítani, megfélekedezék most feladatáról és a békés harczban ne tanusítsa szellemi túlsulyát. Nem vagyunk képesek elhinni azt, hogy ne igyekezzék, ne törekedjék magának minden téren, minden foglalkozási nemben az őt megillető befolyást megszerezni, és magának a fölényt szellemi magas képzettség által biztosítani. Mi nem tudunk hitelt adni annak, hogy a magyarra ne lehessen hatni azzal, hogy neki a haza és nemzete iránt kötelezettségei vannak, a melyek saját anyagi jólétével kapcsolatosak, s semmibe sem vegye, ha neki nyiltan és határozottan megmondjuk és emlékébe hozzuk, hogy miként egykoron főkötelességeihez tartozott a hazát és vele együtt saját birtokát idegen ellenségek ellen megvédeni, ugy most kötelezettségében áll ugyan honvédelem is, de kötelezettségeihez tartozik birtokának védelme, sőt terjesztése a szellem adta fegyverekkel : a józan gondolkozás, a mértékletesség, a tudomány és műveltség által. Mert a hatalmat és a fölényt a mai korban a vagyon és a szellem adja. Hajdan a jó kard volt az, a mely mellett vagyonra és hatalomra lehetett szert tenni ; ma a szorgalom, a munka, a magasabb képzettség azok, a melyekkel azok megszerezhetők és megtarthatók.

És ha egyes családok és egyének az új szabadság alatt elbuktak, mivel hiányzott bennök a józan gondolkozás, a helyes gazdasági érzék, azt az egész nemzetre róni és ily felfogást az egész nemzetre ruházni, részünkről hibásnak tartjuk. A multban is buktak családok, tönkre mentek egyesek, támadtak azonban helyettük mások, a kikben ép annyi volt a hazafiság és a nemzeti érzet, mint a régiekben. És hogy a régiiek helyett támadhattak újak, azt annak

rójuk fel, hogy a földbirtok nem csak néhány, hanem számos család kezén volt. S így volt alkalom és mód az emelkedésre.

És épp mivel meg vagyunk arról győződve, hogy a magyarra oktatás és nevelés által is lehet hatni, mivel bizunk magas szellemi tulajdonságaiban, józan eszében, már nemzeti érdekekben sem akarunk lemondani az elért haladásról, a művelődés és műveltség azon fokáról, a melyet elértünk, és ismét visszatérni nem is a régire, hanem oly kötöttségi rendszerre, a mely nálunk nem létezett soha, a mely a magyar szellemmel és felfogással az egyéniségről, a szabadságról és egyenlőségről homlokegyenest ellenkezik. Nem akarunk oly kötöttségi rendszert meghonosítani, a mely teremt ugyan családi birtokot, de felforgatja a családi érzelmet, — gyűlölséget, ellenségeskedést támaszt a család tagjai közt.

Nem kívánjuk e kötöttségi rendszert életbe léptetni a célra, hogy megakassza a népszaporodást vagy támasszon proletárokat és hazánkat kitegye azon szocialis bajoknak és veszélyeknek, a melyek eddigelé még népéletünkben jórészt ismeretlenek. Nincs semmi vágyunk arra, hogy a nyomor és inség ellenében mint mentő eszközhöz : szegényadókhoz kelljen folyamodnunk, a melyek csak újabb bajokat, újabb társadalmi hátrányokat és szenvedéseket szülnek.

Nem vagyunk közönyösek a társadalmi bajokkal szemben. De az orvoslást nem a korlátozó törvényektől, hanem magától a társadalomtól várjuk. Sőt követelnők a haladás érdekében a létező hitbizományok megszüntetését, a mennyiben túlnagy területeket foglalnak el. A túlnagy birtokok kisebbitése érdekében követelnők a magyar törvényben uralkodó osztályt. És ez osztály mellőzését csak az esetben engednők meg, ha ezt mezőgazdasági érdekek ellenzik, ha az osztály által a terület annyira kisebbednék, hogy az mezőgazdasági művelésre többé használható nem volna. Nem kívánnók és nem engednők azonban az osztályt úgy állapítani meg, hogy az minden parcellában történjék. Nem vagyunk barátjai a birtokminimumnak, de másrészt ellenei vagyunk a dirib-darabokra való foszladozásoknak és azt akarnók elérni, hogy mindenki birtokát egy tagban birja.

Nevelés által kívánunk oda hatni, hogy terjedjenek a helyes gazdasági és gazdaságviteli elvek. Terjedjen a munkakedv, a szorgalom, az egyéni önérzet és becsvágy. Mi nem akarunk senkit sem

intézmények által arra kényszeríteni, hogy iparos, kereskedelmi pályára is lépjen; de ébren akarjuk a tudatot tartani mindenkiben, hogy tisztességet, becsülést, társadalmi állást ezek is adnak, nem csak a földbirtok és a tudományos pályák.

Az okszerűbb és helyesebb mezőgazdaság érdekében követelni fognók a társadalomtól és törvényhozástól a földmives-iskolák alapítását. Együttal a társadalom és a kormány figyelmébe ajánljuk az iskolakerteket. És szeretnők, ha megvitattatnék és ha helyes, életbe is léptettetnék azon tervünk, a melyet ez igénytelen tanulmány folytán kifejtettünk. Ez által elérni hisszük azt, hogy népünkben terjedne nem csak a munkakedv és értelem, hanem a takarékosági hajlam és rendszeretet.

Sürgetni fogjuk a társadalmat arra, hogy szövetkezzék. Szövetkezzék a célra, hogy tőkét gyűjtsön és oly iparokat és vállalatokat létesítsen, a melyet az egyes a maga erejével, akár az értelem, akár a tőke hiányánál fogva nem létesíthet. A szövetkezés terét, annak különféle ágazatait és módjait fogjuk különösen társadalmunk figyelmébe ajánlani. A szövetkezés által hisszük megóvhatni az egyest azon veszélyektől, a melyeknek az a tőke részéről mai társadalmi rendünkben kitéve van. A szövetkezés, a társulás által hisszük lehetővé tenni azt, hogy a kisbirtok a nagybirtokkal megállja a versenyt és ebből meritse az erőt és az ellenállási képességet arra, hogy a nagybirtok által fel ne szívassék.

PÓLYA JAKAB.
